

თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენოსანი
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

საენათმეცნიერო ძიებანი

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1983

ბესარიონ ჯორბენაძე
(თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)
მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმათა დაპირისპირების პრინციპისათვის
ქართულში

#33

I

მოქმედებითი და ვნებითი ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებად გაიგება: მოქმედებითი ფორმოზრივ ამოსავალია შესაბამისი ვნებითისათვის (ა-კეთ-ებ-ს: ა-კეთ-ა კეთ-დ-ებ-ა, მალ-ავ-ს → ი-მალ-ვ-ი-ს: ი-მალ-ებ-ა...). გამონაკლისს ქმნის ე.წ. უნიშნო (მესამე ტიპის) ვნებითი, რომელიც თვით ხდება ამოსავალი წარმოების დროს შესაბამისი მოქმედებისათვის (თბ-ებ-ა: გა-თბ-ა → ა-თბ-ობ-ს). ასეთი კვალიფიკაცია ეძლევა

ხსენებულ წარმოებას იმ გრამატიკულ სისტემაში, სადაც გვარის სამი ფორმა (მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალო) გამოიყოფა და იმ სისტემაშიც, სადაც გვარი დინამიკურ ფორმებს უკავშირდება და მის მხოლოდ ორ (მოქმედებითსა და ვნებითს) ფორმას ასახელებენ.

მოქმედებითისაგან შესაბამისი ვნებითი თავსართ-ბოლოსართების დართვით იწარმოება. უნიშნო ვნებითის შემთხვევაში კი, პირიქით, მოქმედებითის ფუძის გაფორმება ხდება შესაბამისი ფორმანტებით.

ამის მიხედვით ვნებითის სამი ყალიბი გამოიყოფა:

ა) პრეფიქსიანი (ი-მალ-ებ-ა, ე-მალ-ებ-ა...)

ბ) სუფიქსიანი (თეთრ-დ-ებ-ა...)

გ) უნიშნო (თბ-ებ-ა...)

შესაბამისად, გამოყოფილია ვნებითის ნიშნები: პრეფიქსები ი- და ე-, სუფიქსი -დ.

2

ვნებითის ყალიბთა და სპეციფიკურ ნიშანთა გამოყოფას ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს.

ვნებითის ნიშნად ი- პრეფიქსს ჯერ კიდევ ანტონ კათალიკოსი ვარაუდობდა: „შემოქმედებითნი ზმნანი (...) ივნებითებიან ნიშნისა ამის

#34

მიერ ი“. იმავდროულად ანტონი ცდილობს ვნებითისათვის ნიშანდობლივი ყალიბის დადგენასაც და მიაჩნია, რომ „ვნებითმან ზმნამან მიიღოს ებ მარცუალიცა და ჳგ“.

იოანე ქართველიშვილმა აწმყოში ვნებითის ყალიბისათვის ნიშანდობლივ ფაქტად დაადასტურა -ებ-ი დაბოლოების მქონებლობა.

დ. ჩუბინაშვილის „მოკლე ქართულ გრამატიკაში“ აღნიშნულია, რომ ვნებითი გვარის ზმნები მიიღება მოქმედებითისაგან ვჰ-, ვა-, ვუ- პრეფიქსების ვი- პრეფიქსით, ვ- , ვა-, ვი- პრეფიქსების ვე- პრეფიქსით და მ-, მა-, მი- პრეფიქსთა მე- პრეფიქსით შეცვლის საშუალებით. ამით იგი არსებითად მიუახლოვდა ე- პრეფიქსიანი ვნებითის

გამოყოფას. ვნებითისათვის ნიშანდობლივ დაბოლოებად მიჩნეულია **-ი**, **-ვი**, (ვიზნევი) და **-ები** (ვიზომები), აგრეთვე **-დები** (ვშენდები). უკანასკნელ შემთხვევაში არსებითად **-დ** სუფიქსიანი ვნებითის ყალიბია მინიშნებული.

ძველ ქართულ გრამატიკოსთაგან გვარის რაობის განსაკუთრებით ღრმად ჩასწვდა პ. კვიციანიძე. მან გამოყო ვნებითის კაუზატიური ფორმები **ვ-ე-კვლ-ე(ვ)-ი-ნ-ებ-ი** ტიპისა, „საშუალ“ გვარს უწოდა უფრო შესაფერისი სახელი – „მდგომარეობითი“, ნათლად და სხარტად წარმოაჩინა გვარის ლინგვისტური ბუნება: „ფრაზა-მონადირემ ირემი მოკლა“ – შეგვიძლია ასე გადავასხვაოთ: ირემი მოიკლა მონადირისგან. აზრი ერთი და იგივე არის, თუმცა პირველის ფრაზის შემოქმედებითი (მოქმედებითი) ზმნა მეორეში ვნებითად იქცა. სხვაობა მხოლოდ წინადადების სინტაქსშია: პირველის წინადადების საუბნი (ქვემდებარე) მეორეში დამატებად იქცა“.

უფრო მოგვიანებით ეს სავსებით მართებული აზრი ასე გამოითქვა: მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმათა დაპირისპირების შემთხვევაში „იცვლება განხილვის თვალსაზრისი, პროცესი რეალური შინაარსი კი ერთი და იგივეა“. ბოლო ხანებში კი ამავე აზრის ასეთ გამოხატვას რჩეობენ ზოგიერთ შემთხვევაში: „მოქმედებითი და ვნებითი გვარის დროს ერთი და იგივე სიღრმისეული სტრუქტურა რეალიზებულია ნაირგვარი ზედაპირული სტრუქტურით“.

ვნებითის პრეფიქსებსა (მართალია, პირის ნიშანთაგან გამოუყოფლად:

#35

ვი-, **ვე-**, **მე-**) და **-ებ-ი** დაბოლოებაზე საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას არ. ქუთათელაძე.

თ. ჟორდანიას დაკვირვებათაგან ფასეულია იმის შემჩნევა, რომ ვნებითის ყალიბს უნარი შესწევს გამოხატოს „სამუდამო ნიშანი“ ანუ ჩვეულებითი, დამახასიათებელი მოქმედება სუბიექტისა: მიწა იფშვნება (ანუ: მიწის თვისებაა ფხვნა), ხე ითლება, ძალი იკბინება და ა.შ.

სილ. ხუნდაძემ შენიშნა, რომ ვნებითის ყალიბი შეიძლება გამოიხატოს აქტიური მოქმედებაც: „ჩემი ძმა კარგ ამბებს იწერება“ ნიშნავს: „ჩემი ძმა კარგ ამბებს გვწერს“. ვნებითის განხილვისას სქოლიოში ამ ფაქტს აღნიშნავდა თ. ჟორდანიაც.

ნ. მარმა, რომელმაც არაბული გრამატიკის კვალობაზე ქართული მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები ოთხ (მოგვიანებით – ხუთ) ნავყად (ჯგუფად) დაყო, ვნებითისათვის ოთხი ყალიბი ივარაუდება: უნიშნო (ვწერ-ებ-ი), ი-პრეფიქსიანი (ვ-იწერ-ებ-ი, ვ-ი-ცხად-ებ-ი), ე-პრეფიქსიანი (ვ-ე-ცხად-ებ-ი) და დ(||-ნ) სუფიქსიანი (ვ-ცხად-დ-ებ-ი). გამოყოფილ ფორმანტებს, ყველა ჩვენების მიხედვით, ნ. მარი ნავყის და არა ვნებითის ნიშნებად მიიჩნევს. ამიტომაც ვ-ი-სმ-ენ და ვ-ი-წერ-ებ-ი ფორმებს, მართალია, იგი კი განარჩევს როგორც მოქმედებითსა და ვნებითს, მაგრამ მიაკუთვნებს ერთსა და იმავე ნავყს, რომლის ნიშნადაც ასახელებს ი-პრეფიქსს, მეტიც: ნ. მარმა საგანგებოდ აღნიშნა, რომ ი-პრეფიქსი „ზმნას ანიჭებს უკუქცევითობის მნიშვნელობას ანდა უფრო მკვეთრად გამოხატავს მისი შინაარსის სუბიექტურ აღქმას“. აქ ივარაუდება როგორც ვ-ი-წერ-ებ, ასევე: ვ-ი-წერ-ებ-ი, ვ-ი-ბრუნ-ებ-ი ტიპის ფორმები. რაც შეეხება ე-პრეფიქსს, ნ.მარი მას ა- და ი-პრეფიქსების ფონეტიკური ურთიერთზემოქმედების შედეგად მიიჩნევდა.

თავდაპირველად ის, რაც შემდგომ ვნებითის პრექფისებად გამოიყო, ა. შანიძემ დაახასიათა როგორც ქცევის ნიშნები (ადრე იგი

#36

გამოყოფდა ქცევის რვა ფორმას, შემდეგ ხუთს ნაცვლად მოგვიანო სამისა). რაც შეეხება-დ (||- → ნ → ||-ენ) სუფიქსს, მის ოდინდელ დანიშნულებად ნასახელარ ზმნათა წარმოება აღინიშნა, თუმცა, როგორც გაირკვა, ეს ფორმანტები ზმნისგანაც აწარმოებდნენ ახალ ზმნას: დუმ-ს და-დუმ-დ-ა || და-დუმ-ნ-ა. არსებობს სხვა მოსაზრებაც: -დ || -ენ (← -ნ) აწარმოებდა ნამყო დროს მხოლოდ შემდეგ, გადააზრიანების ნიადაგზე, იქცა ვნებითის ნიშნებად.

ამჟამად მიღებულია ის დებულება, რომელიც ვნებითის მაწარმოებლად ასახელებს ი- და ე-პრეფიქსებსა და -დ სუფიქსს.

3

ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: არის კი ზემოაღნიშნული ფორმანტები ვნებითის ფორმათა მაწარმოებლები ქართულში? სხვაგვარად: რა პრინციპითაა

დაპირისპირებული მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმები ქართულში, აქვს კი ამ დაპირისპირებაში რაიმე არსებითი მნიშვნელობა იმას, რასაც ბოლოდროინდელი კვალიფიკაციით ვნებითის ნიშნებს ვუწოდებთ?

4

ამ თვალსაზრისით ქართული ზმნების განხილვისას რამდენიმე ფრიად საყურადღებო ფაქტი იჩენს თავს.

ა) ავიღოთ შეპირისპირება:

ი-მალ-ავ-ს – ი-მალ-ებ-ა.

ი-მალ-ავ-ს ფორმაში **ი-** სათავისო ქცევის ნიშნად მიიჩნევა, **ი-მალ-ებ-ა** ფორმაში იგივე **ი-** ვნებითის ნიშნად გამოიყოფა.

წინააღმდეგობა კიდევ უფრო ძლიერდება II სერიაში: **და-ი-მალ-ა მან ის** – მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევაა, ქცევის ნიშანია **ი-**; **და-ი-მალ-ა ის** – ვნებითის ფორმაა, მისი ნიშანია **ი-**.

#37

რატომ არის მატერიალურად და პოზიტიურად, ასევე თავისი ქმედებისა და თვისების მიხედვით იდენტური ორი **ი-** პრეფიქსი სხვადასხვა მორფოლოგიური ღირებულებისა?

სინამდვილეში, როგორც ჩანს, უნდა ვილაპარაკოთ ამ ორივე ფორმისათვის საერთო – უკუქცევითობის – კატეგორიაზე, ოღონდ ერთ შემთხვევაში გარდამავალ უკუქცევითობაზე (**ი-მალ-ავ-ს**), მეორე შემთხვევაში – გარდაუვალზე (**ი-მალ-ებ-ა**).

ამ ვარაუდს თვით ხსენებულ ფორმათა ურთიერთმიმართების არსიც ადასტურებს.

რა აერთიანებს სემანტიკურად ამ ფორმებს?

– უკუქცევითობის სემანტიკა: ორივე ფორმა რეფლექსივს გამოხატავს.

რა განასხვავებს მათ ერთმანეთისაგან?

– ის, რომ ერთ შემთხვევაში სუბიექტისადმი მოქმედების შედეგის უკუქცევა

ხდება, მეორე შემთხვევაში კი – თვით უშუალოდ მოქმედებისა. ამის გამო პირველი ზმნა (**ი-მალ-ავ-ს**) აქტიურად გაიგება, მეორე (**ი-მალ-ებ-ა**) – პასივად.

ამრიგად, ზემოხსენებულ მიმართებაში უკუქცევითობა ზოგადი (გამაერთიანებელი) საკლასიფიკაციო ნიშანია, გვარი კი შიგა დიფერენცირებას ახდენს, კერძოობითი ნიშნის როლში გამოდის.

ანალოგიისათვის შდრ.: ~~უ-თბ-ობ-ს~~ – ~~უ-თბ-ებ-ა~~ ტიპის მიმართება – ~~უ~~ ორივე შემთხვევაში საობიექტო ქცევის ნიშანია. ორივე შემთხვევაში ~~უ~~ ფორმანტს ერთი და იგივე კვალიფიკაცია ეძლევა და სრულიად სამართლიანადაც. მაგრამ ეს მართებული თვალსაზრისი ყველა შემთხვევაში ბოლომდე გატარებული არ არის.

ბ) ანალოგიურად დადგება საკითხი იმ მიმართებისათვის, რომელშიც ~~ე~~ პრეფიქსიანი ფორმები მონაწილეობენ:

~~ე-ძებ-ს~~ – ~~ე-ძებ-ნ-ებ-ა~~

პირველი მოქმედებითია. აშკარად გამოიყოფა ~~ე~~ პრეფიქსი (შდრ. მასდარი: ~~ძებ-ნ-ა~~, ზმნა: ~~ძებ-ნ-ი-ს~~), მაგრამ მისი სემანტიკა დაუდგენელია. მეორე ფორმა ვნებითია და ~~ე~~ პრეფიქსი ვნებითის ნიშნად არის გამოყოფილი.

რატომ, რა ლოგიკური ან ლინგვისტური პრინციპითაა პირველ შემთხვევაში ~~ე~~ პრეფიქსი „უფუნქციო“, მეორე შემთხვევაში ლი – ვნებითის ნიშანი?

მართალია, ივარაუდება, რომ ~~ე~~ პრეფიქსიანი ვნებითი ისტორიულად უკავშირდება ~~ე~~ პრეფიქსის შემცველ მოქმედებითი გვარის

#38

ზმნებს, მაგრამ ამ მართებულ თვალსაზრისს რატომღაც მხარდაჭერა არ მოუპოვებია.

გ) ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა შემდეგი მიმართება:

~~ი-წერ-ებ-ა~~ – ~~ე-წერ-ებ-ა~~.

პირველი ~~ე.წ. ი~~ პრეფიქსიანი ვნებითია, ერთპირიანი, მეორე – ~~ე~~ პრეფიქსიანი, ორპირიანი. პირველი ნეიტრალურია, მეორე – საობიექტო ქცევის ფორმებს უტოლდება სემანტიკურად გარკვეულ შემთხვევაში (თუმცა ყოველთვის – არა!).

და აი, სწორედ ამ შემთხვევაში იჩენს თავს ყველაზე რელიეფურად ვნებითის ფორმათა ამგვარი განაწილებისათვის ნიშანდობლივი წინააღმდეგობა.

რა აერთიანებს ამ ფორმებს?

– უეჭველია, რომ ვნებიტის სემანტიკა!

რა განასხვავებს?

– ის, რომ ერთი აბსოლუტურია (მიუმართავია), მეორე – რელატიური (სხვა პირზეა მიმართული).

ახლა ფორმოზრივ მსგავსება–განსხვავებაზეც უნდა ითქვას.

რა აქვთ საერთო ფორმოზრივ ამ მონაცემებს?

– ყალიბი.

რა აქვთ განსხვავებული?

– ერთადერთი რამ – ფორმანტები: პრეფიქსები **ი-** და **ე-**.

1) სემანტიკურად იდენტურია ვნებიტის ფუნქცია, ფორმოზრივ – ყალიბი. ბუნებრივია, ვივარაუდოთ, რომ იდენტური სემანტიკის გამოხატვა იდენტურ, საერთო ფორმოზრივ მონაცემს ეკისრება, ანუ: ვნებიტობის სემანტიკას ამ შემთხვევაში გამოხატავს ყალიბი ე.ი. ის, რაც საერთო აქვს ორივე ფორმას.

2) სემანტიკურად განსხვავებულია ის, რომ ერთ შემთხვევაში მიუმართავი, ხოლო მეორე შემთხვევაში ობიექტზე მიმართული მოქმედება გამოიხატება. მასალოზრივ განსხვავებულია **ი-** და **ე-** ფორმანტები. ბუნებრივია, ვივარაუდოთ, რომ ამ ფორმანტებით გამოიხატება შესაბამისი სემანტიკური განსხვავება: **ე-** გარკვეული დანიშნულების ობიექტის მქონებლობაზე მიუთითებს, **ი-** უკუქცევითობას გამოხატავს. ამიტომაცაა, რომ პირველი (**ე-** პრეფიქსი) რელატიური სემანტიკის გამოხატველ ფორმებში გვხვდება, მეორე (**ი-** პრეფიქსი) —

#39

მიუმართავი სემანტიკისა: სუბიექტს უბრუნდება თავისივე მოქმედება, შესაბამისად – კონსტრუქციაში ერთი (სუბიექტური) პირია.

დ) რა აერთიანებს და რა განასხვავებს სემანტიკურად და ფორმოზრივ შემდეგ წყვილებს:

ე-პირ-ებ-ა – ჰ-პირ-დ-ებ-ა

ე-მორჩილ-ებ-ა – ჰ-მორჩილ-დ-ებ-ა

ი-ჟანგ-ებ-ა – ჟანგ-დ-ებ-ა

~~ი-თვრ-ებ-ა~~ – თვრ-ებ-ა

~~ე-ცხად-ებ-ა~~ – ცხად-დ-ებ-ა

~~ე-მძიმ-ებ-ა~~ – მძიმ-დ-ებ-ა და ა.შ.?

უეჭველია, რომ აერთიანებს ვნებითობის სემანტიკა (ვნებითობა აქ, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება გავიგოთ წმინდა პასივობად).

განასხვავებს კი სხვა – მეტნაკლებად წარმოჩენილი – ფუნქციები.

ფორმოზრივ ყველა მათგანს ერთი და იგივე ყალიბი აქვს, განასხვავებს ფორმანტები.

მაშასადამე, ვნებითობა იდენტური ყალიბით გამოიხატება, ყველა სხვა (დამატებითი) ფუნქცია – შესაბამისი ფორმანტებით.

რაა ეს განსხვავებული ფუნქციები?

ივარაუდება, რომ:

~~ი~~ – გამოხატავს უკუქცევითობას (რეფლექსიურობას),

~~ე~~ – მიანიშნებს გარკვეული დანიშნულების ობიექტური პირის მქონებლობაზე,

~~–დ~~ აღნიშნავს გარდაქცევითობას (ეს სემანტიკა პირველად ა. შანიძემ გამოყო).

გასათვალისწინებელია ვნებითის შემდეგი ტიპის პარალელურ ფორმათა არსებობაც:

~~ა-დიდ-ებ-ს~~ – დიდ-დ-ებ-ა/ ~~ე-დიდ-ებ-ა~~

~~ა-პატარავ-ებ-ს~~ – პატარავ-დ-ებ-ა/ ~~ე-პატარავ-ებ-ა~~

~~ა-ცეკვ-ებ-ს~~ – ~~ა-ცეკვ-დ-ებ-ა~~ / ~~ე-ცეკვ-ებ-ა~~

~~ა-თამაშ-ებ-ს~~ – ~~გა-თამაშ-დ-ებ-ა~~ / ~~ე-თამაშ-ებ-ა...~~

რა არის ამ შემთხვევაში მიზეზი ვნებითის პარალელურ ფორმათა არსებობას (~~დიდ-დ-ებ-ა~~ – ~~ე-დიდ-ებ-ა...~~)?

ამის მიზეზი არავითარ ეჭვს არ იწვევს:

ორივე ვნებითია იმის გამო, რომ იდენტური ყალიბი მოეპოვება.

განსხვავება კი ის არის, რომ ~~–დ~~ სუფიქსიანი ფორმა გარდაქცევის (ტრანსფორმირების) სემანტიკას გამოხატავს, ~~ე~~ პრეფიქსიანი ფორმები – მიჩნევითობას, ან ზოგადად: გუნება-განწყობილებას.

ამრიგად, უეჭვე ფაქტად უნდა ჩაითვალოს, რომ ვნებითობის (ანუ: ამ შემთხვევაში საერთო) სემანტიკის დიფერენცირება ხდება სხვადასხვა

#40

ნიშნის (ფორმანტის) მქონებელ ფორმებში. მაშასადამე, შესაძლებელი ყოფილა ვნებითის ფუნქციის შეუღლება სხვადასხვა ფუნქციასთან. ამოსავალი (ბაზისური) სემანტიკა (ვნებითობა) გამოიხატება ყველა ამ ფორმისათვის საერთო რამით – ყალიბით. სხვაობის გამომხატველად შესაბამისი ფორმანტები გვევლინებიან.

აქედან გამომდინარე, ვნებითის სხვადასხვა ფორმისათვის სხვადასხვაგვარი სემანტიკური სტრუქტურა ივარაუდება, რომელთაც საერთო ექნებათ ბაზისური (ვნებითობის) სემანტიკა:

ი-წერ-ებ-ა = დინამიკა + გარდაუვალობა + უკუქცევითობა.

იმ შემთხვევაში, როცა სახელის ფუძეა ამოსავალი, დამატებით შემოდის ინსტრუმენტატივის სემანტიკაც: **ი-ბარ-ებ-ა** = დინამიკა + გარდაუვალობა + უკუქცევითობა + ინსტრუმენტატივი.

დუმ-დ-ებ-ა = დინამიკა + გარდაუვალობა.

სახელადი ფუძის შემთხვევაში დამატებით წარმოდგენილი იქნება გარდაქცევითობის სემანტიკა: **წითლ-დ-ებ-ა** = დინამიკა + გარდაუვალობა + გარდაქცევითობა.

თბ-ებ-ა = დინამიკა + გარდაუვალობა.

ორი ფორმა საერთო სემანტიკური სტრუქტურისა აღმოგვაჩნდა: **დუმდება და თბება** (-დ სუფიქსიანი და უნიშნო ვნებითი) გამოხატავს: დინამიკა + გარდაუვალობა. ხერხდება მათი დიფერენცირებაც.

-დ სუფიქსიანი ფორმა, ჯერ ერთი, იმით განსხვავდება უნიშნო ვნებითისაგან, რომ სახელადი ფუძის შემთხვევაში დამატებით გარდაქცევითობის სემანტიკის გამოხატვის უნარს იძენს (რაც გამოირიცხება უნიშნო ვნებითის შემთხვევაში).

გარდა ამისა, როგორც ეს ზოგიერთ ძველ გრამატიკაშიც იყო აღნიშნული, -დ სუფიქსიან ფორმებს უნარი შესწევთ გამოხატონ მოქმედების დაწყებითობის სემანტიკა

(verba inchoativa). წითლ-დ-ებ-ა = გაწითლებას იწყებს (შდრ. თბ-ებ-ა = თბილი ხდება, ათბობენ: „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. IV).

და მაინც სხვაობა მინიმალურია. ენაში საერთოდ არის დამოწმებული სხვადასხვა სემანტიკური სტრუქტურის მქონე ვნებითის ფორმების ფუნქციური ნეიტრალიზაციის შემთხვევაში, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ნაირგვარი წარმოების ვნებითის ფორმებს შორის სავარაუდებელი ფუნქციური სხვაობის ნიველირებას, მათ ერთმანეთთან სემანტიკურ დაახლოვებას.

5

ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ:

ვნებითობის სემანტიკა მორფოლოგიურად გამოიხატება შესაბამისი

#41

ყალიბით. ე.წ. ვნებითის ნიშნებს, როგორც ზმნური ფუძისათვის პასიურობის ფუნქციის მიმნიჭებელთ, ან თუნდაც როგორც პასიურობის გამომხატველებს, ასე ვთქვათ, ფრიად პირობითი ხასიათი აქვს. ანუ: ი-ხატ-ებ-ა, ე-ხატ-ებ-ა, თეთრ-დ-ებ-ა ზმნები იმიტომ კი არ არიან ვნებითები, რომ ი-, ე- და -დ ფორმანტები მოეპოვებათ, არამედ იმის გამო, რომ გარკვეული ყალიბითა და კონსტრუქციით უპირისპიდებიან შესაბამის მოქმედებითებს, ხსენებულ ნიშნებს კი თავთავისი სხვა ფუნქცია მოეპოვებათ.

ამის გათვალისწინების გარეშე აუხსნელი დაგვირჩება:

ა) რატომ გვავს ი- პრეფიქსი მოქმედებითშიც და ვნებითშიც,

ბ) თუ ე- ვნებითის ნიშანია, მაშინ რა კვალიფიკაცია მივცეთ მოქმედებითის ფორმებში დამოწმებულ ე- პრეფიქსს: ე-ძებ-ს || ე-ძი-ებ-ს, მი-ვ-ე-ც, გა-ე-კვეთებინ-ა?

6

ამრიგად, მოქმედებითის და ვნებითის ფორმათა დამაპირისპირებლად გამოიყოფორი ფაქტორი: მორფოლოგიური ყალიბი და კონსტრუქცია, არამედ როგორც ორი ურთიერთშემავსებელი მონაცემი.

მართლაც:

ა) ვნებითისა და მოქმედებითის მორფოლოგიური ყალიბები ყველაზე უფრო მკვეთრად განსხვავდებიან I სერიაში:

~~ვ-ი-მალ-ავ~~ – ~~ვ-ი-მალ-ებ-ი~~ / ~~ვ-ი-მალ-ვ-ი~~

~~ვ-უ-მალ-ავ~~ – ~~ვ-ე-მალ-ებ-ი~~ / ~~ვ-ე-მალ-ვ-ი~~

~~ვ-ა-თეთრ-ებ~~ – ~~ვ-თეთრ-დ-ებ-ი~~

~~ვ-ა-თბ-ობ~~ – ~~ვ-თბ-ებ-ი~~...

კონსტრუქციული სხვაობა აქ მინიმალურია: ~~ვ-ი-მალ-ავ~~ მე მას, მაგრამ: ~~ვ-ი-მალ-ებ-ი~~ (მესამე პირში: ~~ი-მალ-ავ-ს~~ ის მას, მაგრამ ~~ი-მალ-ებ-ა~~ ის). ეს სხვაობაც აღარა გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა ვნებითის ყალიბი აქტიური მოქმედება გამოიხატება და კონსტრუქციაში ობიექტური პირი შემოდის; შდრ.; მოქმედებითი: მეგობარი წერ-ს წერილს – ვნებითი: მეგობარი ~~ი-წერ-ებ-ა~~ წერილს.

ამის საპირისპიროდ:

ბ) ვნებითისა და მოქმედებითის კონსტრუქციები ყველაზე მკვეთრად განსხვავდებიან II სერიაში:

~~და-ი-მალ-ა~~ მან ის – მოქმედებითა, მაგრამ:

~~და-ი-მალ-ა~~ ის – ვნებითი.

ეს მაშინ, როცა მორფოლოგიურ ყალიბებს შორის განსხვავება ამ შემთხვევაში ან სულ არ არის (~~და-ი-მალ-ა~~), ან მინიმალურია (~~გა-ა-თბ-ო~~ – ~~გა-თბ-ა~~, ~~გა-ა-წითლ-ა~~ – ~~გა-წითლ-დ-ა~~...).

#42

ამრიგად, იმ შემთხვევაში, როცა მორფოლოგიურ ყალიბს დაპირისპირების აღნიშვნის მაქსიმალური დატვირთვა აქვს, კონსტრუქცია მინიმალურ როლს ასრულებს ამ დაპირისპირებაში. და, პირიქით, როცა მორფოლოგიური ყალიბები მინიმალურად ან სულ არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, დაპირისპირების წარმოჩენას მაქსიმალურად კისრულობს კონსტრუქცია.

ეს ფაქტი მრავალმხრივ ყურადსაღებია. იგი კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ მორფოლოგიურ და სინტაქსურ საშუალებებს ერთი და იგივე დანიშნულება აქვთ ენაში და მათი დაპირისპირება ფრიად პირობითი მოვლენაა.

ორიოდე სიტყვა მოქმედებითისა და ვნებითის სემანტიკური დაპირისპირების შესახებ.

გვარის ფორმათა სემანტიკური განმარტება ყველაზე გავრცელებული ვარიანტი ჯერ კიდევ დიონისე თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“ იღებს სათავეს. ამის მიხედვით, მოქმედებითია ის ზმნა, რომელიც გამოხატავს სუბიექტის მიერ ჩადენილ აქტიურ მოქმედებას. ვნებითია ზმნა, რომლითაც გამოიხატება სუბიექტის მიერ განცდილი მოქმედება. ანუ: აქტივის დროს სუბიექტი მოქმედებს, პასივის დროს სუბიექტი განიცდის ამ მოქმედებას. „მუშა სახლს აშენებს“ – „სახლი შენდება მუშის მიერ“ – ამ დეფინიციის ქრესტომათიული ნიმუშია.

მაგრამ ენაში ამგვარი სწორხაზოვანი სხვაობა მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმებს შორის ერთეულია და არც მოხმარების სიხშირის მიხედვით არის გამორჩეული.

ეს არის ენის მუმიფიცირებულ ფორმათა ანალიზის კლასიკური ნიმუში. მაგრამ ენა მისსავე დინამიკაში უნდა იქნეს შესწავლილი და ამგვარის მიდგომა მრავალი ფაქტის ახლებურ გააზრებას მოითხოვს.

ეს მოთხოვნა ადრევე იქნა შენიშნული, რაც გახდა კიდევაც მიზეზი გვარის ფორმათა ადეკვატური კვალიფიკაციის ძიებისა.

ამ ძიებამ ჯერჯერობით გვარის განსაზღვრის ორი საინტერესო ცდა მოგვცა.

ერთის შესახებ (რომ გვარის ფორმების დროს იცვლება განხილვის თვალსაზრისი, ხოლო პროცესის რეალური შინაარსი ერთი და იგივე რჩება) ზემოთ უკვე გვეყონდა საუბარი. ამ განმარტების მოდიფიკაციას წარმოადგენს ბ. ჰავრანეკის მიერ შემოთავაზებული განსაზღვრა: გვარის ფორმათა დაპირისპირების დროს იდენტური აზრობრივი შინაარსის (ანუ: იდენტური საგნობრივი მნიშვნელობის) ფარგლებში

#43

იცვლება ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართება სუბიექტისა ან, საერთოდ, წინადადების კონსტრუქციის მიმართ.

მეორე განსაზღვრა ა. ხოლოდოვიჩის ეკუთვნის, რომელმაც განასხვავა დიათეზა და გვარი. დიათეზა განიმარტება როგორც სემანტიკური დონის მონაცემების (სუბიექტისა და ობიექტის) მიმართება სინტაქსური დონის მონაცემებთან (ქვემდებარესა და დამატებასთან), ანუ: დიათეზა არის მიმართებათა სქემა სემანტიკური და სინტაქსური დონეების ერთეულებს შორის. გვარი კი განისაზღვრება როგორც ზმნურ ფორმაში გრამატიკულად მარკირებული დიათეზა. მარტივად ეს ასე გამოხატება: „იანმა მოკლა პანი“ – აქ ერთმანეთს თანხვდება სუბიექტი და ქვემდებარე, ერთი მხრივ, და ობიექტი და დამატება, მეორე მხრივ; მაგრამ: „პანი მოკლა იანის მიერ“ – აქ უკვე სხვაობა გვაქვს: „პანი“ არის სემანტიკურად ობიექტი, მაგრამ სინტაქსურად ქვემდებარეა, ხოლო „იანის მიერ“ სემანტიკურად სუბიექტია, მაგრამ სინტაქსურად უკვე დამატების როლში გამოდის. ეს არის დიათეზა. თავის მხრივ, დიათეზა, რომელიც ზმნაში შესაბამისი მორფოლოგიური ინვენტარით აღინიშნება, იქნება გვარის კატეგორია. ანალოგიური ხასიათის მინიშნება გვარის კატეგორიის რაობაზე ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში კარგა ხანია არსებობს.

ორივე შემთხვევაში გვარის განმარტება უთუოდ საინტერესო ცდებთან გვაქვს საქმე, როცა აშკარად ჩანს, რომ გვარის კატეგორია მარტოოდენ აქტივისა და პასივის ურთიერთობაზე არ დაიყვანება.

8

არის კი საერთოდ აქტივისა და პასივის თვალსაზრისით დაპირისპირება გამოხატული გვარის ფორმებს შორის?

თუკი ავიღებთ შემდეგი ტიპის მიმართებებს:

მწერალი წერს წიგნს – წიგნი იწერება მწერლის მიერ,

მუშა აშენებს სახლს – სახლი შენდება მუშის მიერ,

დანა ჭრის პურს – პური იჭრება დანით,

სიცხე ახმობს ბალახს – ბალახი ხმება სიცხისაგან.

უეჭველია, რომ აქ გვაქვს ის კლასიკური შემთხვევა, როცა აქტიური და პასიური სუბიექტის დასახელება არ ძნელდება.

მრავლისაგან მრავალ შემთხვევაში კი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმათა ამგვარი ფუნქციური განაწილება სავსებით შეუძლებელი

#44

ხდება: ~~მალ-ავ-ს~~ და ~~ი-მალ-ებ-ა~~, ~~ა-ლაპარაკ-ებ-ს~~ და ~~ე-ლაპარაკ-ებ-ა~~, ~~ა-პირ-ებ-ს~~ და ~~ჰ-პირ-დ-ებ-ა~~ და სხვა მრავალი არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ერთმანეთის მიმართ აქტივისა და პასივის ფორმები.

სემანტიკური ანალიზის ერთ-ერთი საშუალებაა სემანტიკური პერიფრაზირება, რის კარგ ნიმუშს განმარტებითი ლექსიკონები იძლევიან. ამის მიხედვით აშკარად წარმოჩნდება ამა თუ იმ ფორმის სემანტიკური სტრუქტურა. აი, როგორ არის ახსნილი ~~მალ-ავ-ს~~ და ~~ი-მალ-ებ-ა~~ ფორმები ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში:

~~მალავ-ს~~ – ფარულად ინახავს; ~~იმალეებ-ა~~ – ისე ეწყობა, რომ ისე ინახავს, რომ ვერ ნახონ, ფა– ვერ იპოვონ; ფარული, უჩინარი რავს, არ აჩენს; არ ამხელს, არ ხდება; თავს აფარებს (რასმე). ამჟღავნებს, საიდუმლოდ ინახავს.

ამის მიხედვით უკვე ნათელია, რომ ~~მალ-ავ-ს~~ და ~~ი-მალ-ებ-ა~~ ფაქტობრივ ორივე არის აქტიურ მოქმედების გამომხატველი ფორმა, რომ აღარაფერი ვთქვათ ~~ა-ლაპარაკ-ებ-ს~~ და ~~ე-ლაპარაკ-ებ-ა~~, ~~ა-პირ-ებ-ს~~ და ~~ჰ-პირ-დ-ებ-ა~~ და სხვა მისთანა ფორმებზე.

მაშ, რა განასხვავებს ამ წყვილულთა შემადგენელ ფორმებს ერთმანეთისაგან?

სემანტიკურად – განხილვის, აღნიშვნის თვალსაზრისი,

სინტაქსურად – ნაირგვარი კონსტრუქცია,

მორფოლოგიურად – ნაირგვარი ყალიბი.

9

ამა თუ იმ ფორმის სემანტიკური სტრუქტურა ყოველთვის კონკრეტულ კონტექსტში დგინდება. ამიტომაც ყოველი ფორმოზომიერი დაპირისპირების სემანტიკური სტატუსი ლაბილურია, მთლიანად კონტექსტითაა შეპირობებული. აი, ერთი ნიმუში ამისა:

ა) კარგი წიგნი კარგი მწერლის მიერ იწერება – გამოხატულია გარდაუვალი დინამიკური მოქმედება, ზმნა პასიურ მოქმედებას გადმოცემს;

ბ) მეგობარი ქალაქიდან კარგ ამბებს იწერება – გადმოიცემა დინამიკური მოქმედება, სემანტიკურად – გარდამავალთან გატოლებული, ზმნა აქტიურ მოქმედებას გამოხატავს;

გ) კარგი წიგნი ცუდ წიგნზე ძნელად იწერება – გადმოიცემა კარგი წიგნის თვისება, ზმნა ფაქტობრივ სტატიკას, თვისობრიობას გამოხატავს.

10

შეიძლება დავასკვნათ: გვარის ტრადიციული განსაზღვრა მთელი სისრულით არ ასახავს ენაში რეალურად არსებულ ვითარებას.

ერთი და იგივე ფორმობრივი მიმართებანი ენაში ხშირად ნაირგვარ მნიშვნელობებს გამოხატავენ კონტექსტის შესაბამისად.

ენის თეორიაში ეს ფაქტი ადეკვატურად უნდა აისახოს.

Б.А. ДЖОРБЕНАДЗЕ

ПРИНЦИПЫ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ ФОРМ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО И СТРАДАТЕЛЬНОГО ЗАЛОГОВ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

1. Традиционный принцип противопоставления форм действительного и страдательного залогов не отражает реально существующего в грузинском языке. Не учитывается тот неоспоримый факт, что в языке одними и теми же формальными взаимоотношениями в зависимости от контекста часто выражаются различные значения.

2. Формы действительного и страдательного залогов противопоставляются в основном не по принципу актив–пассив, а по следующим показателям: а) формально – моделями, б) синтаксически – конструкциями, в) семантически – различными отношениями к выражению одного и того же явления.

3. Наличные в формах страдательного залога форманты выражают не семантику пассивности (как это обычно считается), а грамматические значения возвратности, трансформативности и др.